



ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



סדר תפילה וברכת המזון לחולה תשוש

הרב יובל שרלו, הרב אוריאל גנזל, הרב שאול ברוכי

1. תפילה

הקדמה

חולה תשוש, שאיננו מסוגל להתפלל תפילה מלאה, יכול לקצר בתפילתו ולדלג על חלקים ממנה. לא נציג כאן את הפרטים הרבים של דיני הקיצור, אך נציע כאן את העקרונות בצורה מדורגת.

תפילת שחרית

(1) החלקים החשובים ביותר בתפילת שחרית הם קריאת שמע ותפילת שמונה עשרה. אם אפשר, החולה יקרא את שלוש הפרשיות של קריאת שמע ויתפלל תפילת שמונה עשרה. ישנן כמה דרכים לקצר את תפילת שמונה עשרה, כפי שיתבאר להלן.

(2) אם החולה תשוש עד שאיננו יכול כלל לכוון – הוא פטור מתפילה. במידת האפשר, יהרהר בליבו את התפילה.¹

(3) גם כשהחולה אינו יכול לכוון ולהתפלל, נכון שיקרא קריאת שמע, כיוון שעיקר הכוונה בה הוא בפסוק ראשון. אם אינו יכול לקרוא פסוק ראשון, יהרהר בליבו.²

(4) לקריאת שמע יש להוסיף, אם החולה מסוגל לכך, גם את הברכות שלפניה ושלאחריה. במקום הצורך ניתן לקצר את הברכה הראשונה, ברכת יוצר אור.³

(5) לפני ברכות קריאת שמע אומרים פסוקי דזימרא הנמצאים בעדיפות משנית ביחס לברכות קריאת שמע. יש לומר לכל הפחות "ברוך שאמר", "אשרי" ו"שתבח", ולפי הזמן וכוחותיו של החולה ניתן להוסיף עוד מזמורים.⁴ במקום הצורך, לא יאמר כלל פסוקי דזימרא, ובכל מקרה לא יאמר "שתבח" אם לא אמר "ברוך שאמר" ו"אשרי".⁵

(6) ברכות השחר קודמות להוספת מזמורים לפסוקי דזימרא וכן לקטעים אחרים שאינם ברכות, כמו פסוקי הקורבנות ופיוטים. בשעת הצורך, יברך לפני התפילה על נטילת ידיים, יאמר "אלוהי נשמה" וברכות התורה, ואת שאר הברכות ישלים כפי יכולתו בהמשך היום.

(7) על חלקי התפילה שאחרי תפילת שמונה עשרה – ניתן לדלג.⁶

תפילת מנחה

עיקרה של תפילת מנחה היא תפילת שמונה עשרה. חולה יתפלל תפילת שמונה עשרה, ואם איננו יכול – יאמר "הביננו" או תפילה קצרה כמבואר להלן.

¹ שולחן ערוך, אורח חיים, צד, ו; משנה ברורה, שם, ס"ק כא.

² שולחן ערוך ומשנה ברורה, שם; שולחן ערוך, אורח חיים, סב, ד.

³ על פי הדעה השנייה בשולחן ערוך, אורח חיים, נט, ג, יחיד אינו אומר "קדושה" בברכת יוצר. הנוסח המקוצר לברכת יוצר ליחיד נמצא בסידור רב סעדיה גאון (הוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים תש"א), עמ' יג. נוסח זה נקבע על ידי הרב שלמה גורן כתפילה מקוצרת לחייל בשעת הדחק. ראו הרב שלמה גורן, משיב מלחמה: שאלות ותשובות בעניני צבא, מלחמה ובטחון – כרך ב, ירושלים תשנ"ד, סימן קכח, עמ' רס-רסג.

⁴ פרקי "הללויה" שאחרי "אשרי" קודמים לשאר המזמורים. שני המזמורים הפותחים ב"הללויה הלל" (קמח רקנ) קודמים לשאר פרקי הללויה. שאר הפרטים מבוארים בשולחן ערוך, אורח חיים, נב, ובמשנה ברורה שם. ראו סיכום של הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, תפילה, פרק יד, סעיפים ה-ו (<https://ph.yhb.org.il/02-14-05/>). כללי הקיצור נאמרו למי שמגיע מאוחר לבית הכנסת וצריך לדלג כדי להתפלל במניין, והוא הדין למי שנאלץ לקצר תפילתו בשעת הדחק. ראו: הרב שלמה גורן, משיב מלחמה (לעיל הערה 3), עמ' רנז-רסד; שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן צא, אות ב.

⁵ שולחן ערוך, אורח חיים, נג, ב.

⁶ הרב שלמה גורן, משיב מלחמה (לעיל הערה 3), עמ' רסג.



ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



תפילת ערבית

עיקרה של תפילת ערבית הוא קריאת שמע ותפילת שמונה עשרה. לברכות קריאת שמע עדיפות משנית. אומנם "תפילת ערבית רשות", אך כבר קיבלו אותה ישראל עליהם כחובה, אלא שבחולה יש מקום להקל ולעמוד על עיקר הדין. לעומתה, קריאת שמע איננה רשות אלא חובה. על כן, חולה יקרא קריאת שמע, ואם יכול, יוסיף תפילת שמונה עשרה או תפילה מקוצרת. אם יכול עוד – יוסיף גם את ברכות קריאת שמע.

קיצור תפילת שמונה עשרה

יש עדיפות לאמירת תפילת שמונה עשרה מלאה על פני הקיצורים. חולה יכול להתפלל בישיבה ואפילו בשכיבה כשמוטה מעט על צידו או כשראשו מוגבה מעט עם כריות.⁷

אם החולה איננו יכול להתפלל תפילה שלמה וארוכה, הוא יכול להתפלל תפילה מקוצרת. ישנן כמה אפשרויות לקיצור, על פי דוחק הזמן ומידת היכולת של החולה ועל פי מגבלות הלכתיות אחרות. האפשרויות הן: (1) "הביננו"; (2) תפילת שמונה עשרה מקוצרת; (3) "תפילה קצרה" ("צורכי עמך מרובים"); (4) תפילה קצרה בניסוח חופשי.⁸

(1) תפילת "הביננו" מורכבת משבע ברכות: שלוש ברכות ראשונות ושלוש ברכות אחרונות של שמונה עשרה, וביניהן ברכה אחת הכוללת את כל הברכות האמצעיות. דינה של תפילה זו כתפילת שמונה עשרה לכל דבר. המתפלל אותה יצא ידי חובת תפילה, ואף אם הרגיש טוב יותר אחר כך – אינו צריך לחזור ולהתפלל תפילה מלאה.⁹ אין אומרים "הביננו" בחורף וכן במוצאי שבתות, כיוון שאין בנוסח הברכה הזכרת הבדלה ושאלת טל ומטר.¹⁰ אף על פי כן, חולה יכול לסמוך על הפוסקים הסבורים שאם יודע שיזכור להוסיף הבדלה וטל ומטר – יכול להתפלל "הביננו" גם בחורף ובמוצאי שבת.¹¹

(2) אפשרות אחרת למוצאי שבת או לחורף היא להתפלל תפילה מקוצרת – תפילה עם תשע עשרה ברכות מקוצרות.¹²

(3) כאשר החולה איננו יכול להתפלל תפילות אלו, הוא רשאי להתפלל תפילה קצרה – תפילה המתחילה במילים "צורכי עמך מרובים". התפילה הקצרה היא ברכה אחת, ללא שלוש ברכות לפניו ושלוש ברכות אחריה. המתפלל תפילה זו וכוחותיו חזרו אליו בתוך זמן תפילה – צריך לחזור ולהתפלל שמונה עשרה או "הביננו".¹³

(4) כאשר החולה איננו יכול להתפלל גם תפילה זו, הוא יכול להתפלל בנוסח אחר שיבחר לו, ואם אין בו כוח להתפלל בפה – יתפלל במחשבה כפי יכולתו.¹⁴

⁷ שולחן ערוך, אורח חיים, צד, ו; שם, סג, א.

⁸ ראו סיכום הדברים בנשמט אברהם, אורח חיים, סימן קי, ס"ק ב; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 444–445.

⁹ שולחן ערוך, אורח חיים, קי, א. בעל ביאור הלכה (שם, ד"ה או שלא) כתב שמי שאיננו יכול להתפלל מחמת טרדה או שהוא חולה – רשאי להתפלל "הביננו". אומנם הוא כתב שכיום לא נהגו להתפלל "הביננו" מחמת טרדה, אך בעל גשר החיים (חלק א, פרק א, ג, ה) כתב שחולה יכול להתפלל "הביננו".

¹⁰ שולחן ערוך, שם.

¹¹ גשר החיים (לעיל הערה 9).

¹² ראו: שולחן ערוך, אורח חיים, קד, א; משנה ברורה, סימן קי, ס"ק ו. נוסח התפילה המלא נמצא בחיי אדם, חלק א, כלל כד, סעיף לא.

¹³ שולחן ערוך, אורח חיים, קי, ג, לעניין מי שנמצא במקום סכנה ואינו מיושב בדעתו. בעל גשר החיים (לעיל הערה 9) הוסיף שהוא הדין לחולה.

¹⁴ גשר החיים, שם.





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



סדר ונוסח התפילות

(1) תפילת שחרית מקוצרת עם "הביננו"

- ברכות השחר: נטילת ידיים, אלהי נשמה, ברכות התורה.
 - פסוקי דזימרא: ברוך שאמר, אשרי, ישתבח.
 - קריאת שמע וברכותיה: ברכת יוצר המאורות – נוסח מקוצר;¹⁵ ברכת אהבה רבה/אהבת עולם; שלוש פרשיות קריאת שמע; ברכת אמת ויציב.
 - תפילת שמונה עשרה עם "הביננו" על פי הסדר הבא:
- שלוש ברכות ראשונות – אבות, גבורות וקדושת השם.

הביננו ?? אלהינו לדעת דרךך [במוצ"ש: ותבדילנו ?? אלהינו בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה], ומול את לבבנו ליראתך, ותסלח לנו להיות גאולים, ורחמנו ממקאובינו, ודשננו בנאות ארצך [בחורף: ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה], ונפוצותינו מארבע תקבץ, והתועים על דעתך ישפטו, ועל הרשעים תניף ידך, וישמחו צדיקים בגנן עירך, ובתקון היכלך ובצמיחת קרן לדוד עבדך, ובעריכת גר לבן ישי משיחך, טרם נקרא אתה תענה, ברוך אתה ?? שומע תפלה.

שלוש ברכות אחרונות – רצה, מודים, ושים שלום.

(2) תפילת שמונה עשרה מקוצרת¹⁶

- שלוש ברכות ראשונות: אבות, גבורות וקדושת השם.
- אתה חונן לאדם דעת, חננו מאתך דעה ובינה והשכל. ברוך אתה ??, חונן הדעת.
- [במוצ"ש: אתה חוננתנו למדע תורתך, ותבדילנו ?? אלהינו בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה. וחנונו מאתך דעה ובינה והשכל. ברוך אתה ??, חונן הדעת.]
- השיבנו אבינו לתורתך, והחזירנו בתשובה שלמה לפניך. ברוך אתה ??, הרוצה בתשובה.
- סלח לנו אבינו כי מוחל וסולח אתה. ברוך אתה ??, חנון המרבה לסלח.
- ראה נא בענינו, וגאלנו מהרה כי גואל חזק אתה. ברוך אתה ??, גואל ישראל.
- רפאנו ?? ונרפא, כי אל מלך רופא נאמן אתה. ברוך אתה ??, רופא חולי עמו ישראל: ברוך עלינו את השנה הזאת [בחורף: ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה], וברך שנתנו פשנים הטובות. ברוך אתה ??, מברך השנים.
- תקע בשופר גדול לחרותנו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ. ברוך אתה ??, מקבץ נדחי עמו ישראל.

¹⁵ ראו לעיל הערה 3. נוסח הברכה: "ברוך אתה ??, אלהינו מלך העולם, יוצר אור ובורא חשך, עושה שלום ובורא את הכל. המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים, ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. ברוך אתה ??, יוצר המאורות".

¹⁶ על פי חיי אדם, חלק א, כלל כד, סעיף לא.





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



השיבה שופטינו כבראשונה, ומלך עלינו אתה יי לבדך וצדקנו במשפט. ברוך אתה יי, מלך אוהב צדקה ומשפט.

ולמלשינים אל תהי תקוה, וכל אויביך מהרה יכרתו, ותכניעם במהרה בזמינו. ברוך אתה יי, שובר אויבים ומכניע זדים.

על הצדיקים ועל החסידים ועלינו יהמו רחמיך, ושים חלקנו עמם לעולם ולא גבוש פיך בטחוננו. ברוך אתה יי, משען ומבטח לצדיקים.

ולירושלים עירך ברחמים תשוב, ובנה אותה בקרוב, וכסא דוד מהרה לתוכה תכין. ברוך אתה יי, בונה ירושלים.

את צמח דוד מהרה תצמיח, כי לישועתך קוינו כל היום. ברוך אתה יי, מצמיח קרן ישועה. שומע קולנו וקבל ברחמים וברחון את תפלתנו, כי אל שומע תפלות אתה. ברוך אתה יי, שומע תפלה.

- שלוש ברכות אחרונות: רצה, מודים, שים שלום.

(3) תפילה קצרה

צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו, ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה.





ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו



2. ברכת המזון

הקדמה

ברכת המזון מורכבת מארבע ברכות ותוספות: שלוש ברכות ראשונות שעיקרן מן התורה; ברכה רביעית מדרבנן; ותוספות שאינן מעיקר הברכה. חולה שאיננו יכול לברך את כל הברכה – יברך ארבע ברכות (עד "לעולם על יחסרנו"), ללא התוספות "הרחמן" וכו'. אם קשה לו, יכול לוותר גם על ברכה רביעית ולסיים ב"בונה ברחמי ירושלים. אמן".¹⁷ אם גם זה קשה לו, ניתן לומר נוסח מקוצר, שיש בו ארבע ברכות. גם נוסח זה ניתן לומר ללא ברכה רביעית.¹⁸ כשאומרים נוסח מקוצר, נכון, אם אפשר, לומר נוסח ברכה ראשונה במלואו.¹⁹ נוסח מקוצר יותר הוא חיבור של ברכה שנייה ושלישית לברכה אחת,²⁰ אך נראה שההבדל בין שני הנוסחים איננו משמעותי. במקום הצורך, ניתן להסתפק גם בברכה ראשונה מקוצרת בלבד.²¹

נוסח ברכת המזון מקוצרת²²

- שלוש ברכות

ברוך אתה יי, אלהינו מלך העולם, הזן אותנו ואת העולם: ברוך אתה יי, הזן את הכל.
נודה לך, יי אלהינו, על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה, טובה ורחבה, ברית ותורה, חיים ומזון, על בריתך שחתמת בבשרנו, ועל תורתך שלמדנו. ברוך אתה יי, על הארץ ועל המזון.
רחם יי אלהינו על ישראל עמך, ועל ירושלים עירך, ומלכות בית דוד תחזירנה למקומה במהרה ביימינו, [בשבת: ושמחנו ביום השבת הזה. בר"ח: וזכרנו לטובה ביום ראש החדש הזה. בחגים: ושמחנו ביום חג המצות/הסוכות הזה]. ברוך אתה יי, בונה ברחמי ירושלים. אמן.

- ברכה רביעית (ניתן לא לאומרה)

ברוך אתה יי, אלהינו מלך העולם. האל, אבינו, מלכנו, המלך הטוב והמטיב לכל, הוא המטיב הוא מיטיב לנו, הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמלנו לעד בחסד וברחמים ויזכנו לימות המשיח. עשה שלום במרומי הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל, ואמרו אמן.

¹⁷ שר"ת אור לציון, חלק ב, פרק מו, סימן כה.

¹⁸ כף החיים, אורח חיים, סימן קפז, אות ד; שר"ת אור לציון, שם; אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג, ערך 'חולה', עמ' 439-440.

¹⁹ בנוסח המקוצר שהובא בבית חדש, סימן קצב, ובמגן אברהם, תחילת סימן קצב, ברכה ראשונה נאמרת במלואה, אך בנוסח שבכף החיים ובשר"ת אור לציון (לעיל הערה 18) גם הברכה הראשונה מקוצרת.

²⁰ שר"ת אור לציון, שם.

²¹ הבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת חוקת, אות יא) כתב נוסח לנשים שאינן אומרות אפילו את הנוסח המקוצר, ולדעתו די בברכה אחת קצרה, ונוסחה על פי שולחן ערוך, אורח חיים, קפז, א: "ברוך רחמנא מרן מלכא דעלמא מריה דהאי פיתא בריך רחמנא דזן לכולא". לדעת המשנה ברורה, שם, ס"ק ד (ובשער הציון, ס"ק ז), נוסח זה מתאים לילדים קטנים במקום ברכה ראשונה בלבד, ויש להוסיף על כך גם נוסח מקוצר משאר הברכות. בעל שר"ת אור לציון, שהביא נוסח לשלוש ברכות על פי כף החיים, החליף את הנוסח הארמי לברכה ראשונה בנוסח עברי. נראה שלדעת הבן איש חי נוסח זה מתאים גם לחולה שאיננו יכול לברך שלוש ברכות.

²² על פי: כף החיים, שם; אור לציון, שם. נוסחים קרובים ראו במקורות שהובאו בהערות הקודמות.

